

התרנגול במקרא

מאת

אלקנה בליק

לזכר רעיתי היקרה סימא־חסיא ז"ל,
שהשיבה את נשמתה לבוראה בחמשה
באדר תשל"ב.

אמר ר' יוחנן: מבחר שבעופות תרנגולת (כבא מציעא פ"ו, ב).

אמר ר' שמעון בן לקיש: שלשה עזים הן: ישראל באומות, כלב בחיות, תרנגול בעופות (ביצה כ"ה, ב).

1) תניא רבי אומר: גלוי וידוע למי שאמר והיה העולם שעופות טהורין מרובין על הטמאין, לפיכך מנה הכתוב בטמאין (חולין ס"ג, ב). ואמנם, בתנ"ך נזכרים למעלה מארבעים שמות ודאיים של עופות, מהם למעלה מעשרים ברשימת העופות הטמאים בספר ויקרא, פרק י"א, החוזרת ונשנית בשינויים קלים ביותר בספר דברים, פרק י"ד. עוד אי אלו שמות של עופות טמאים מפורזים פה ושם בכתבי הקודש, ואילו טהורים, או ספק טהורים, מעטים בתנ"ך ומספרם אינו מגיע למספר האצבעות שבידי בן האדם.

תמוה, שהתרנגול הרווח גם בארץ ישראל ובסביבותיה אינו נזכר בכתבי הקודש בשם זה כלל וכלל. נשאלת השאלה: האם לא היה התרנגול נמצא בארצנו

התרנגול בחפירות בגבעון, חרות
ע"ג חרס מתקופת הברזל השניה
בערך (מדוד עד יהואש).

1 לדעת חז"ל מונות הרשימות אלה 24 עופות טמאים. את רשימת העופות הטמאים סוגר העטלף, אף על פי שהוא יונק, אולם הוא מרפרף באויר ונראה כאילו עף.

[2]

אלקנה ביליק

בתקופת התנ"ך, או שמא כינוהו בימים ההם בכינוי אחר? ומהו, אם כן, כינוי זה? תרנגולי הבית שלנו מוצאם, לדברי החוקרים בתורת החי, בהודו, באינדונזיה ובסביבותיהן, הוא מצוי ביערות העבותים, מקנן על עצים וחי בלהקות שבכל אחת מהן עד 50 פרטים. משערים, שלפני כמה וכמה אלפי שנים בוית בהודו

התרנגול מחפירות מצפה, בסביעת החותם של יאזניהו עבד המלך.

ומשם הועבר לסיני, למצרים ולכמה ארצות שבאזורנו. יש חוקרים, הסוברים, כי בתקופת התנ"ך עוד לא הגיע התרנגול לארצנו², אולם שני מימצאים סותרים דעה זו. האחד: חותמת שנמצאה בתל-מצפה ובה חקוקה דמות תרנגול בעל כרובולת, הערוך, כפי המשוער לקרב, והשני — ציור של תרנגול על כד שנמצא בחפירות בבריכת גבעון. שניהם נעשו, כמשוער, 600—700 שנה לפני ספירת הנצרים. לדברי התלמוד, נרגל, האלילה של אנשי כות וסוכות — בנות הבבלית הנזכרים בספר מלכים ב' י"ז, ל, נעשו בדמות תרנגול ותרגולות על אפרוחיה (= בנותיה).

2) בתלמוד ובמדרשים נזכרו התרנגול והתרנגולות תדירות בהלכה ובהגדה. רוב ההזכרות שבהלכה מכוונות, ללא ספק, לתרנגול הבית (נזכרים גידול תרנגולות, ביצים, לול וכד') ומיעוטן — בייחוד אלה שבדברי האגדה ובדרשות — לתרנגול הבר, תרנגול ברא שטיבו וזהויו אינם מחוורים לנו. מהם, ברור, שאינם אלא דברים אגדיים². מפורסמת האגדה על תרנגול — ברא והשמיר שבדברי אשמדי לשלמה המלך (גיטין ס"ח, ב) וכן האגדה על התרנגול והתרנגולות שבגלגלם

2 אמנם התלמוד והמדרשים, וגם התרגומים העתיקים וכן בימי הביניים מוזכרים תרנגול — ברא, כלומר תרנגול הבר, אולם ספק אם נתכוונו לאבי תרנגול-הבית (Bankiva). תרנגול הבר מתואר פעמים אחדות כעוף אגדי ענק, לפעמים טמא. ויש שכאשר לא ידעו את פירוש הכתוב, או לזהות את העוף שמדובר בו, כתבו "תרנגול ברא".

2 במסכת סנהדרין ק"ה, ב מסופר על כרובולת התרנגול שמשנה במקצת את צבעה בשעות מסוימות של היום ובאותן שעות הקב"ה כועס, כביכול. המסופר בגמרא על התרנגול שנסקל על שהרג את הנפש (ברכות כ"ז, ע"א) והמשל על התרנגול והעטלף שהיו מצפים לאור (סנהדרין צ"ה, ע"ב) — בכל אלה מדובר, כנראה, בתרנגול הבית.

חרבה טור-מלכא. כנראה הכוונה לתרנגול-הבית (גיטין נ"ז, א) ³. עוד כמה וכמה עופות ושמות נתפרשו כתרנגול, כפי שנראה להלן.

3) הדוכיפת. ציפור זו נמנית על העופות הטמאים שברשימה המובאת בספר ויקרא י"א ובספר דברים י"ד. עכשיו מכנים עוף זה בשם הלקוח מתרגום השבעים ומן הוולגטה *επου, upupa*. זהו עוף הדור בגודל בינוני (ארכו כ-30 ס"מ ומשקלו כ-75 גרם), צבעו חום-צהוב עם פסי רוחב לבנים על כתפיו ועל זנבו השחור. על ראשו ציצת נוצות גבוהה. מעין כרבולת כפולה, הנפרשת ומתקפלת לסירוגין. מקורה ארוך וכפוף במקצת ובו היא נוברת באדמה בחיפושיה אחרי מזונה — זחלים, ערצבים ותולעים שונות. לשון הדוכיפת קצרה ומזונת וכשהיא "טורפת" טרף היא זורקת אותו כלפי מעלה, פוערת את הלוע שלה והטרף נופל את תוכו. מעל לזנבה נמצאות בלוטות המכילות נוזל מסריח, המופרש כשהעוף מבחין בסכנה ומבריה את אויביו המתנכלים לו. בארצנו נמצאת הדוכיפת בחודשי הקיץ וכאן היא דוגרת, בעיקר באזור החוף, אולם פרטים לא רבים נמצאים בא"י גם בשאר חודשי השנה. בתורה נמנית הדוכיפת, כאמור, עם העופות הטמאים, אולם הפשיטתא וכמה מחכמינו מימי הביניים פירשוהו תרנגול-ברא. בתרגומים הארמיים: נגרטורא. רש"י אף הוא פירש תרנגול-ברא, עם זה לעז הרופ"א, וזהו ללא ספק ה-*επου* כבימינו ("הודו כפות"). אחדים מראשוני הקראים אמרו שיש להנזר מאכילת בשר התרנגולת, מכיון שהיא היא הדוכיפת הנמנית עם העופות הטמאים (לעומת זאת היו מחכמי הקראים שהדירו את עצמם מאכילת התרנגולת משום שלדעתם היא היתה עולה לגבוה בבית המקדש ובשל כך נאסרה אכילתה בגלות. לאחר שבטלו הקרבנות, והיה מן הקראים שסבר כי התור הוא התרנגול ⁴ והואיל וכך הוא אסור באכילה (קרבן 1).

הברבור נזכר בסוף רשימת בעלי החיים השונים שהיו עולים על שולחן שלמה המלך (ברברים אבוסים — מל"א ה', ג). התרגומים הקדומים ופרשני המקרא סברו כי הברבורים אינם אלא עופות מפותמים, מסורסים שהם טובים לפיטום, מובחרים (ברבר משורש ברר — מובחר). רש"י פירש על פי התלמוד (בבא מציעא פ"ו, א) "מבחר שבועפות תרנגול" — תרנגולין פטומין. בדורות השונים נחלקו הדעות בטיבו של בעל-חיים זה: על פי רוב חשבוהו לעוף, הקרוב לתרנגול; תרנגול הודו, פניניה, פסיון, אורו, ברוו, אולם היו גם שסברו, כי זהו יונק — ולא דווקא מן הטהורים: ביבר (בונה), זאב (!) על פי דימיון לשם האכדי של

3 תרגום עיקרם של שתי האגדות לעברית: א) אמר שלמה המלך לאשמדי: רצוני לבנות בית המקדש ולשמיר אני צריך. אמר לו אשמדי... וזה נשר של ים אינו נותנו אלא לתרנגול הבר, שנאמן לו על השבועה... (ותרנגול הבר) מניחו על שן הסלע — והוא מתבקע. אחר כך הוא נוטל ומביא זרע של אילנות וזורק לשם — ונעשה ישוב (ועל שם כך הוא נקרא בארמית נגר — טורא, כלומר, חרש זהר)... ובדקו ומצאו קן של תרנגול הבר... הלך (התרנגול) וחנק עצמו. (ב) נוהגים היה, כשיצאו חתן וכלה הוציאו לפנייהם תרנגול ותרנגולת, כלומר פרו ורבו כתרנגולים, פעם אחת עבר לגיון של רומאים ונטלו את התרנגול ואת התרנגולת מלפני החופה. התנפלו על הרומאים והיכום. עלה עליהם הקיסר... (והחריב את טור מלכא), כן ידועות האגדות על שלמה המלך ומלכת שבא (מגילת אסתר, פרק א', תרגום שני), ועוד.

4 גרץ, דברי ימי ישראל (תרגום ש. פ. רבינוביץ), ספר ג, עמ' 441; רפאל מאהרל, הקראים, 1949, עמ' 142, 197.

אלקנה ביליק

[4]

חיה זאת. בזמן האחרון ייחדו שם זה לעוף Cygnus — עוף מים גדול (משקלו 9—12 ק"ג)⁵, ארוך-הצוואר הדוגר בארצות הצפון ונודד לקראת החורף דרומה. בארצנו הוא רק חולף, ולעתים רחוקות בלבד. הביטוי "שירת הברבור" נוצר לפי אנדה יוונית, שאחד ממיני הברבורים מסיים את חייו בשירה עליזה וערבה. בודנהיימר סבר, שהברבור הוא האווז, שתמונות מצריות עתיקות וחיטוב שנהב ממגידו מראית את פיטומו. הזואולוג-הבלשן י. אהרוני חשב, שהתמה והכוניה הנזכרות בתלמוד הם⁶ הברבורים שבספר מלכים.

זרזיר מתנים הוא אחד מארבעת מיטיבי לכת שבספר משלי (ל', לא). היו מן הקדמונים שאמרו בפשיטות: לא ידעתי מהו (רש"י). אחרים ניסו לפרשו והפירושים שונים: נשר, דבורה, צבי, זברה, סוס-קרב. מקובל לכנות בשם זה כלב-ציד דק גיזרה המהיר בריצתו. התרגומים הקדומים, וכן חכמים אהדים בדורנו, ראו בזרזיר תרגול⁶. מבחינים בין זרזיר מתנים ובין זרזיר. מימי התלמוד ועד היום מכנים בשם זרזיר עוף הקרוב לעורב⁷. ידוע פתגם חז"ל: "לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו" (בבא קמא צ"ב, א). זהו עוף כגודל בינוני (ארכו כ-23 ס"מ ומשקלו מגיע ל-80 גרם). שחור עם ברק מתכתי הזרוע כתמים לבנים, הבא בראשית החורף מאירופה בלהקות עצומות וחורף כאן. הזרזירים מתקהלים בהמונים למקומות לינה על עצים, מועילים למשק החקלאי בהשמידם חרקים וזחלים, אולם גם נזקם מרובה באכלם זרעים שהם מעלים מן האדמה ופירות ובלכלכם בלשלת קליפות פירות.

4) עד כה דברנו על שמות המקובלים גם עכשיו כשמות ממשיים של עופות. נעבור עכשיו אל שמות שפירושם קשה ולא נכנסו לנומנקלטורה של עולם החי. ז י ז ש ד י , "ידעתי כל עוף הרים וזיו שדי עמדי" (תהלים נ', יא).

"יכרסמנה חזיר מיער וזיו שדי ירענה" (שם פ', יד). מי הוא או מהו "זיו שדי"? הפירוש המתקבל ביותר על הדעת ניתן על ידי רש"י: "רמש השדה — זיו על שהם זזים ממקום למקום". בדומה לרש"י פירשו ומפרשים רבים עד היום הזה. אכן התרגום הארמי תרגם: תרגול ברא. ויהי זה נמצא כבר בתלמוד ובמדרש רבה. אלה ראו בו עוף טהור אגדי בשעה שהוא פורש כנפיו מכהה לגלגל החמה. ולמה נקרא שמו זיו? שיש בו כמה מיני טעמים מזה ומזה" (ויקרא רבה כ"ב, וראה גם בבא בתרא ע"ג, ב).

(כנף) רננים (נעלסה) — איוב ל"ט, יג, ביטוי זה הוא מן הקשים במקרא ונתפרש באופנים שונים: טווס, יען, צפרים מזמרות, כנף חמד. רש"י: שם עוף גדול "רננים". אכן עזרא: "שם עוף אולי נקרא כן בעבור נועם קולו". בתרגום הארמי (גדפא ד) תרגול ברא. וכן התרגום הארמי "אל תבוא רננה בו" (איוב ג', ו): "לא תעול רננה דתרגול ברא". הרוב נוטה לפרשו יען⁸. ג בר . את השם "עציון גבר" שבדברי הימים ב' ח', יז ו-כ', לו תרגם רב יוסף

Лебедь, Schwan, Swan 5

א5 כונוא — חולין ס"ב, ב; תמה — שם קמ"א, ב.

6 טורטשינר, משלי שלמה, תש"ז, עמ' 124.

7 Скворец Starling, Sturnus; רש"י: אשטורניל (חולין ס"ב, א).

8 Cmpayc, Ostrich, Straus, Struthio.

לארמית "כרך תרנגולא". במשנה ובתלמוד מצוי השם גבר המכוון לתרנגול (מסכת יומא פרק ח', משנה א' ועוד). וכן לפעמים גם בספרות החדשה בלשון המליצה.

טחות. "מי שת בטחות חכמה או מי נתן לשכוי בינה" (איוב ל"ח, לו). מלת "בטחות" נמצאת עוד פעם אחת בתהלים נ"א, ח ושם נתפרשה על ידי חז"ל ואחרים ככליות: "הן אמת חפצת בטחות ובסתם חכמה תודיעני". ובמקביל "בסתם" — על ידי קצתם — בלב. בדומה לכך פירשו גם בטחות שבספר איוב — בכליות, אחרים פירשו מלה זו בספר איוב: מוח, צלעות וכד', איברים פנימיים של האדם. היו שסברו כי "בטחות" זוהי אחת התופעות המטיאורולוגיות: עננים, ברקים וכד'. יש אומרים: עופות מגביהי עוף. הובעה גם דעה ש"טוחה" היא תרנגולת, והיה מי שהשווה ל- *τίδαο* שלדעתו הוראתה — תרנגולת המנהלת את אפרוחיה⁹.

למלת "שכוי" אין רצ במקרא והיא נתפרשה בדרכים שונות. אחדים פירשו במקביל לטחות — מאיברי האדם: לב (רש"י שהוא שוכה וצופה ומחשף את הנולדות), ועוד כמה הקבלות לפירוש בטחות. התרגום הארמי — תרנגול ברא. במסכת ראש השנה כ"ג, א. "אמר ר"ש לקיש: כשהלכתי לתחום קן נשריאי היו קורין ... ולתרנגול — שכוי", "אמר ר' לוי ... ברומי צווחין לתרנגולא — שכוי" (ירושלמי ברכות, סוף פרק ט')¹⁰. שני החכמים מסתמכים על הכתוב שבספר איוב (ל"ח, לו).

מכל הנסיונות לראות את התרנגול(ת) בשמות שונים נתקבל השם שכוי, אם כי היו שפירשו מלה זאת אחרת, כנ"ל. נצטרף אף אנו אל הראשונים, אע"פ שהתרגום תרגם "תרנגול ברא", שאין אנו יודעים אם זה תרנגול בית או בר, ואולי אף עוף אגדי, כסברת רבים. שאר הזיהויים המשוערים אינם אלא מופלגים ביותר, מהם גם מנוגדים לפשוטו של מקרא ויש לדחותם מכל וכל. וידועה לנו הברכה שבתפלת השחר: "ברוך אתה ... הנותן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה".

9 ש. גרינברג, לפשוטו של מקרא, ת"א, תש"ח, עמ' 150; וראה גם ש. שיינהאק, המשביר, ורשא, 1858, דף צ"ה.

10 "א"ר לוי בערביא צווחין לתרנגולת — שכויא". ויקרא רבה, פרשה כ"ה.